

ר הגלוי על הנסתר

תופעה במגזר הדתי-חרדי: אם פעם היה נהוג לתלות תמונות בודדות של רבנים ומקובלים, הרי שהיום הסלון כבר מלא בתמונות. למעשה, כמו הסלבס הגדולים גם הרבנים המובילים לא מסוגלים לצאת מהבית בלי שירדוף אחריהם פפראצי חרדי. מחקר ראשון מסוגו בחן את התופעה

||| שושנה חן

יד הפכו הרב עובדיה יוסף, הרב בי מלובביץ' ושורה של רבנים שפחות מוכרים לקהל הרחב לאלמנט קישוטי מרכזי בחדרי סלון רבים בישראל? ובכלל, מה הוביל את טרנד תמונות הרבנים להפוך לתשייה של ממש, עם ציירים חובבנים, חנויות מתמחות, צלמי חצר ואפילו לוביסטים לקידום צילומים בעיתונות החרדית? כדי לענות על השאלות האלה קרוב לשלושה חודשים חרש ד"ר נסים ליאון (38), סוציולוג פוליטי מאוניברסיטת בראילן, בתים של עשרות משפחות חרדיות ברחבי הארץ. כל ביקור כלל גיחה קצרה לסלון, שיחה עם בעלי הבית והעיקר: בחינת תמונות הרבנים התלויות. התוצאה: מחקר ראשון מסוגו.

ציורים ותמונות של רבנים אינם המצאה חדשה, כמובן. אך לא מזמן הרב יצחק קוגן, רב בית הכנסת "בלשוי ברוניא" במוסקבה, היה נרגש לקבל במתנה לשבועות מאחד ממתפללי בית הכנסת ציור שמן בן למעלה ממאה ושלוש שנה שעבר במשפחתו של האדמו"ר השלישי בשושלת חב"ד, רבי מנחם מנדל שניאורסון הידוע בכינויו ה"צמח צדק", שחי בראשית ובאמצע המאה התשע עשרה.

אבל בשנים האחרונות, אומר ד"ר ליאון, אנו חנו עדים למהפכה של ממש. "מה שהטכנולוגיה עשתה לספרייה, היא עשתה לאייקוניזציה של הרבנים, והפכה אותה לנגישה ומגוונת יותר בעין המצלמה. לא הייתי מצפה לפולחן תמונות כזה מחברה שהוגדרה ונתפסת על ידי רבים כ'חברת הלומדים' שמתבססת יותר על הטקסט. מה שמאשש את העובדה שאנחנו חיים על סטייגמות, גם כאשר מדובר בחרדים".

אני תולה - משמע אני קיים

גם שוקי לרר, הצלם החרדי שנחשב לצלם האולטימטיבי של תמונות הרבנים, מספר על מהפך ממכות בהרבה חצרות שחטף בתחילת

דרכו, לפני כ-15 שנה, הוא עד כיום לתופעה של גבאי חצרות, בעיקר קטנות ובינוניות, שהיפכו ל"צלמי חצר", מהפך שהתאפשר לא מעט בגלל הקומפקטיות והנגישות של המצלמות הדיגיטליות. לא פעם מעבירים לו תמונות של האדמו"רים וראשי החצרות, כולל באירועים פנימיים, שפעם היו, מן הסתם, סגורים ומסורים.

למעשה, רק בחצרות הגדולות עדיין אין צלם חצר, כאשר חצר גור נחשבת לקשוחה ול"סגורה" ביותר, וכל צילום עובר אישור לפני הוצאתו לפרסום. "לצד הספריות הגדולות התופסות מקום חשוב וגדול פיזית ושולחן השבת הגדול, שאלה שני אלמנטים שהזורים על עצמם בבתים חרדיים, בולטות לעין המתבונן תמונותיהם המצולמות או המאויירות של רבנים מפורסמים יותר ופחות התלויות בדרך כלל בסלון", מסביר ד"ר ליאון. "יש ונמצא תמונה בודדת, ויש ונמצא גלריה שלמה. תליית התמונות משמשת אמצעי לסימון עצמי של שייכות. כל זרם, כל קהילה, והתמונות הרבניות שלה".

לנושא התמונות נחשף ד"ר ליאון בעקבות ספר על הבית הישראלי, שעומד לצאת בהוצאת בית הספר לאמנויות "בצלאל". "נתנו לי תמונות של בתים חרדיים והבחנתי בתמונות רבנים כאובייקט קישוטי שחוזר על עצמו, מה שדירבן אותי להתרשם מהדברים בצורה בלתי אמצעית", הוא נזכר.

מיהם הרבנים שהפופולריות שלהם היא הגדולה ביותר?

"אין ספק שהמובילים הם הרבי מלובביץ' והרב עובדיה יוסף, בין השאר דווקא בגלל הפופולריות שלהם בקרב האוכלוסייה המסורתית הלא חרדית. הרבי מלובביץ' הוא אחד האייקונים החזקים ביותר, אך לא בקרב החרדים, למעט, כמובן, חסידי חב"ד. האשכנזים, ובעיקר הליטאים, מתחללים מהתופעה. למעשה, בסלון חרדי ממוצע יהיו 1-3 תמונות רבנים, אבל ככל שאתה מתרחק מהסביבה החרדית, מתרבות התמונות. השיא בבתים של מי שנמצאים בה ליכים של חזרה בתשובה, או כפי שהם מכונים: המתחזקים".

ואצל המתחזקים פולחן האישי הוא גדול יותר?

"הייתי בבית של משפחה ספרדית בשיכון המזרח בראשון-לציון, כאשר חלק מבני המשפחה החרדים היו מסורתיים מתחזקים. בכניסה לסלון בלטה גלדיה של תמונות, כאשר לא פחות מעשר תמונות גדולות ומושקעות הן של רבנים ספרדים, אשכנזים, ראשי ישיבות ליטאים בכפיפה אחת עם אדמו"רים של שר-שלות הסידיות במקבץ באמת יוצא דופן. חלק מההתחברות לעניין הדתי נעשה באמצעות תמונות הרבנים, כמו גם כמה שאתה נושא אתה מתחזקים, בעיקר ספרדים, נושאים תמונות רבנים בתיק התפילין כחלק מבניית האמונה. אלו יהיו בדרך כלל תמונות של מקובלים. חלקם מוכרים. חלקם לא."

רכילות דקדושה

חוקרת החרדים ד"ר הרס חנני, שמכירה היטב את התופעה אם כי לא חקרה אותה לעומק, מציינת כי די לה להיכנס לבית חרדי ולהתבונן על הקיר בסלון והיא מזהה מיד לאיזה זרם משתייכת המשפחה לפי התמונות, כאשר גם מספר התמונות משתנה לפי ההשתייכות הקהילתית. הליטאים יתלו תמונה אחת או שתיים, שזהו מספר התמונות הנמוך ביותר, הספרדים יתלו שלוש ומעלה.

"שוטטותי במרחב החרדי הביתי וחשיפתי לתמונות הרבנים הביתיות לימדו אותי כי השאלה 'מי האיש שבתמונה' משמשת אמצעי לבידור וסימון של שייכות, למתיחת גבולות בין הזר לבין המוכר, מי מאנשינו ומי לא", מסביר ד"ר ליאון. "באחד מביקורי, למשל, הייתי עד להתרגשותו של עסקן חרדי מזרחי כאשר זיהיתי את תמונת הרב שעמדה בסלון ביתו: תמונתו הצנועה של הרב בן ציון אבא שאול, שהלך לעולמו בשנת 1998. בעצם זיהויה תמונתו בידלתי עצמי מרבים אחרים שלהם הוא אינו מוכר. וכך הפכתי, אולי, לאדם שראוי להתייחס אליו".
ד"ר ליאון לא התעצל ואף טרח וקיסלג את התמונות המופיעות בבתיים.

שוקי לר: "לרבנים ולאדמו"רים אין היום חופש. הם מצולמים בכל רגע ורגע. האדמו"ר מסקווירא יצא לפני שבוע למסע שורשים והצילומים מן המסע מילאו עמודים שלמים בעיתוני סוף השבוע"

ד"ר נסים ליאון: "חלק מההתחברות לעניין הדתי נעשה באמצעות תמונות הרבנים. מתחזקים נושאים תמונות רבנים בתיק התפילין כחלק מבניית האמונה. אלו יהיו בדרך כלל תמונות של מקובלים"

ד"ר נסים ליאון: "הטכנולוגיה עשתה אייקוניזציה של הרבנים, והפכה אותה לנגישה ומגוונת יותר בעין המצלמה. לא הייתי מצפה לפולחן תמונות כזה מחברה שנתפסת על ידי רבים כ'חברת הלומדים'"

על קירות משפחות ליטאיות, למשל, יחזרו על עצמן תמונות החפץ חיים, החזון איש, הרבנים לבית משפחת קנייבסקי, הרב אהרון שטיינמן, הרב יוסף שלום אלישיב וראשי הישיבה של הבעל. במגזר החרדי-לי מככבות ארבע תמונות הנתפסות כחלק מובנה מהמיתולוגיה. שני הרבנים לבית קוק, האב הרב אברהם יצחק הכהן קוק והבן הרב צבי יהודה קוק, ובשנים האחרונות גם הרב אברהם שפירא, ראש הישיבה המנוחה של ישיבת "מרכז הרב", האוקספורד של המגזר החרדי-לי, וגם תמונתו של הרב הראשי הספרדי לשעבר, הרב מרדכי אליהו.

יש גם הברל בין מבוגרים לצעירים. אחת התופעות החדשות היא שבעיקר בקרב זוגות צעירים תולים תמונות גם של ראשי סמינרים לבנות וראשי ישיבות, כאשר תמונת ראש הישיבה שבה למד הבעל נפוצה יותר. תמונת הרב העומד בראש הסמינר של האישה פחות נפוצה. בקרב החסידים, יקפידו המבוגרים לתלות רק תמונות או צילומים של אדמו"רי השושלת שהלכו לעולמם. הצעירים יתלו גם צילום של האדמו"ר המכהן, וזו תולדה של חשיפה מרובה יותר לתרבות הצילומים האינטנסיבית המאפיינת את שבועוני וחנימוני המגזר.

"לרבנים ולאדמו"רים אין היום חופש", מסביר לר. "הם מצולמים בכל רגע ורגע. האדמו"ר מסקווירא יצא לפני שבוע עם כמה מעשירי חסידיו למסע שורשים באוקראינה, הצילומים מן המסע מילאו עמודים שלמים בעיתוני סוף השבוע".

"לכאורה אין במדור זה חידוש, והוא כאילו בא בשם המאמר המחנך המסורתי 'זהו עיניך רואות את מוריך', אבל למעשה המדור הזה הוא המקבילה החרדית של מדור הרכילות בעיתון נות הכללית", מסביר ד"ר ליאון. "זו רכילות דקדושה. כשם שהכניסה אל מדורי הרכילות בעיתונות הכללית עוברת לא פעם דרך מערך יחסי ציבור משומן, כך הדברים במדור צילומי הרבנים. המפורסמים והבולטים בקהילה החרדית יזכו תדיר למקום קבוע במדור, ויש מי שיבקשו, אם לא באופן ישיר הרי באמצעות נאמניהם, לבנות את מנהיגותם ולהראות את כבודם כרא"

שי קהילות וחוגים בולטים באמצעות פרסום תמונתם במדור. הכל הופך להיות למדור מקביל לסלבריטאיות. אם אתה שם, סימן שאתה קיים. במידה גוברת והולכת משפיע המדור על מבנה הכוח בחברה החרדית, כאשר צילומים רבים משמעים גם כוח רב".

או למה תולים, בעצם, את צילומי הרבנים? "השיקולים שאותם מציגים חרדים להצבת תמונות רבנים בבית הם רבי פנים", מסביר ד"ר ליאון. "יש הטוענים כי מקור התופעה הוא הנוהג שהתפתח לתלות תמונות רבנים במסודות חינוך, נוהג שעבר בהמשך גם לבתיים פרטיים, כשהורי אותם הילדים העדיפו לתלות תמונות רבנים ולא ציורים בעלמא. אחרים מדברים על כוחה הסגולי של התמונה, אלה מבקשים לראות בה מעין קמע השומר על דיירי הבית, מה שבולט אצל חרדים מזרחיים, בעיקר אלה הנמנים על תנועת התשובה".

והטרנד הזה סוחף אחריו את כולם? "אי אפשר גם להתעלם מיחס אמביוולנטי מסוים לתליית תמונות. לאורך כל הדורות לא חסרו מתנגדים לתליית תמונות, והמפורסם שבהם היה רבי יהונתן אייבשיץ, שביקר את התופעה עוד במאה השמונה עשרה. דיוקן שממחיש זאת הוא איור של ה"חפץ חיים", אחד המפורסמים ביותר, של הרב ישראל מאיר הכהן מראדין, שהלך לעולמו בשנת 1933 והיה אחת הדמויות הבולטות בקהילה החרדית-ליטאית של טרום השואה, שהערצה אליו חוצה קהילות. מה שמעניין במקרה זה הוא הטענה הנפוצה בין בני התורה כי אין המדובר בתמונתו של החפץ חיים עצמו אלא בתמונתו של שמשו, טענה המפגינה את היחס הביקורתי של החפץ חיים עצמו כלפי הנוהג לצלם רבנים כביטוי להערצה. לא ברור אם הסיפור נכון או לא, אך מעניין לציין כי אכן בלא מעט פרסומים רשמיים לא נכתב כי זאת תמונתו של החפץ חיים, אלא תמונה המיוחסת לחפץ חיים. בכל מקרה, הנה לפנינו נרטיב שכתמו חושף את המימד הדואלי המלווה את פרסום תמונותיהם של רבנים בעולם החרדי. מצד אחד כבר את הנוהג, ומצד שני חשדו".